

BERLINER BEITRÄGE ZUR SKANDINAVISTIK

Titel/
title: *Språk og språkforhold i Sápmi*

Autor(in)/
author: Torkel Rasmussen

Kapitel/
chapter: »Hvordan måler man en språksituasjon?«

In: Bull, Tove/Kusmenko, Jurij/Rießler, Michael (Hg.): *Språk og språkforhold i Sápmi*. Berlin: Nordeuropa-Institut, 2007

ISBN: 973-3-932406-26-3

Reihe/
series: Berliner Beiträge zur Skandinavistik, Bd. 11

ISSN: 0933-4009

Seiten/
pages: 131–140

Diesen Band gibt es weiterhin zu kaufen. This book can still be purchased.

© Copyright: Nordeuropa-Institut Berlin und Autoren.

© Copyright: Department for Northern European Studies Berlin and authors.

TORKEL RASMUSSEN

Hvordan måler man en språksituasjon?

Jeg skal i denne artikkelen ta for meg noen problemer jeg har truffet på under arbeidet med å gi et eksakt bilde av situasjonen for samiske språk. Samiske språk er urfolksspråk og minoritetsspråk i alle fire land der de snakkes: Norge, Sverige, Finland og Russland. Både antall samer og antall samiskspråklige varierer fra land til land, og det gjør også andre forhold som ansees betydningsfulle for et språks vitalitet, og dermed for språkets mulighet til å overleve.

Jeg vil gå inn på de »instrumentene« vi har for å måle et minoritetsspråks situasjon og spesielt ta for meg teorien om betydninga av intergenerasjonell språkoverføring. Her vil jeg påpeke noen svakheter i teorien om forholdet mellom minoritetsspråk og majoritetsspråk. Meningen er ikke å legge fram en ny teori til vurdering, men snarere og peke på et felt innen språksosiologisk forskning som trenger teoriutvikling.

Bakgrunn

Min interesse for dette spørsmålet er profesjonell, men den henger sammen med min egen bakgrunn og jeg vil derfor bruke den som en tilnærming til problemstillingen.

Jeg er født i 1965 og vokste opp i Sør-Varanger lengst nord og øst i Norge. Mora mi er tospråklig nordsamisk/norsk, og faren min enspråklig norsk. Til tross for at mora mi kan samisk svært godt, lærte hun ikke barna sine samisk. Dette var på denne tida en vanlig situasjon i mange sjøsamiske områder, og også i en del andre samiske områder. Situasjonen var heller ikke spesiell for nordsamisk. De fleste samiske språk var på denne tiden inne i et språkskifte der antallet talere minket fordi den intergenerasjonelle språkoverføringen hadde stoppet opp eller gått tilbake.

Resultatet er at svært mange samiske områder nå er inne i en avgjørende fase av språkskiftet. Dersom en vending av språkskiftet i samsvar med Fishman 1991 ikke finner sted, vil samisk språk forsvinne fra disse områdene når den eldre generasjonen går bort.

Som mange andre i samme situasjon lærte jeg likevel en god del samisk i oppveksten, fordi en del slektninger og andre kjente snakket sa-

misk rundt oss. Vi ble semitalere i samisk.¹ Det vil si at vi lærte en del fordi vi hørte språket, men vi ble ikke aktive talere av språket. I tjuårsalderen begynte jeg å lære mer samisk og tok i bruk det mangelfulle passive språket jeg hadde tillegnet meg i barndommen og ungdommen.

Den journalistiske tilnærming

Fra 1993 jobbet jeg som journalist i den samiskspråklige avisa *Min Áigi* i Kárášjohka/Karasjok i Norge, og jeg fikk ideen til et journalistisk undersøkende prosjekt. Jeg skulle kartlegge den samiske språksituasjonen. Som journalist hadde jeg fulgt debatten i Sametinget og i de samiske organisasjonene, og jeg satt igjen med til dels veldig motstridende opplysninger angående språksituasjonen. Det var uklart hvor mange samiskspråklige det var, og opplysningene varierte mellom at samisk var sterkt truet til at det klarte seg rimelig godt. Dette gjorde det svært vanskelig å formidle til leserne hva situasjonen faktisk var.

I årene 1998-2000 reiste jeg Sameland på kryss og tvers og brukte omtrent halvparten av arbeidstiden min til undersøkende journalistikk om samisk språk. Jeg oppsøkte de fleste samiske områder og noen byer med samisk befolkning utenfor det tradisjonelle samiske bosetningsområdet. Etter to år hadde jeg reist gjennom det meste av Sameland. Jeg hadde vært både i de sørligste sørsamiske områdene og på Kolahalvøya i Russland. Store deler av de mellomliggende områdene var også dekket journalistisk. Jeg jobbet med å kartlegge den samiske språksituasjonen med helt vanlige journalistiske metoder. Jeg brukte det som var tilgjengelig av skriftlig materiale og intervjuet folk. Jeg har ikke noe konkret tall på muntlige kilder, men det dreier seg om mange hundre.

Senere bestemte jeg meg for å bygge videre på dette prosjektet, og skrev hovedfagsoppgave i samisk språk om den nordsamiske befolkningens demografi i Norge og Finland. Her viser jeg den demografiske utviklingen for den nordsamiske befolkningen i det samiske bosetningsområdet og for de nordsamene som bor utenfor dette området.

To tendenser

Både i det journalistiske arbeidet og i hovedfaget mitt er det to tendenser som gjør seg gjeldende. Et språkskifte har på et tidspunkt startet overalt

¹ Jfr. Nancy Dorians (1989) terminologi.

i det samiske området. Men det er store variasjoner når det gjelder hvor mange som blir omfattet av språkskiftet, både i tid for når språkskiftet startet, og i omfang. Den andre tendensen er at det foregår en vending av språkskiftet. Denne vendinga foregår ikke overalt, og der den foregår er det store forskjeller i hvor lenge dette revitaliseringsarbeidet har foregått, og hvor effektivt det er.

For å illustrere dette bruker jeg to nordsamiske områder i Norge som eksempler: Nord-Troms og Guovdageaidnu. Språkskiftet har muligens startet i Nord-Troms allerede på 1800-tallet som et resultat av utbredd flerspråklighet og inter-etniske giftemål. I denne perioden går sannsynligvis språkskiftet i flere retninger, også fra norsk og kvensk til samisk. Utover 1900-tallet går skiftet langsomt fra samisk og kvensk til norsk, men fra 1945 skjer en nesten fullstendig stopp i overføringen av kvensk og samisk språk i familiene. Ved begynnelsen av 2000-tallet overføres språket i noen få hjem, men i grunnskolen er samisk som andrespråk og faget samisk språk og kultur svært populært, noe som kan tolkes som et forsøk på å revitalisere samisk språk.

I Guovdageaidnu starter et språkskifte på 1960-tallet. Ca. 10 prosent av de samiske ungene lærer ikke samisk som morsmål hjemme. På 1990-tallet er dette språkskiftet snudd, og i 2006 finnes det nesten ingen samiske unger som ikke lærer samisk hjemme i kommunen. Alle barnehagetilbud i kommunen er på samisk og samisk er undervisningsspråk i grunnskolen. Det språkskiftet som starter sent, stopper også raskt opp.

Jeg skal ikke gå inn på årsakene til at språkskiftet starter på forskjellige tidspunkt, eller hvorfor en vending av språkskiftet skjer. Jeg konstaterer bare at forskjellene er store i det samiske bosetningsområdet.

De journalistiske kriteriene

Det første kriteriet jeg satte opp for å vurdere om språksituasjonen er god eller dårlig, var antallet samiskspråklige unger i forhold til de voksne aldersgruppene, og dermed om den intergenerasjonelle overføringen av språket foregår i hjemmet eller på tilsvarende måte, for eksempel i språk-reir eller ved språkbud og ved at samisk er undervisningsspråk for unger som ikke har det som språk i hjemmet.

Deretter ønsket jeg å se på hvilke muligheter de samiskspråklige hadde til å bruke språket. Det ble først og fremst en undersøkelse av de

offentlige domenene, skole, barnehage, offentlig forvaltning, helsevesen, eldreomsorg osv. Dette hang nært sammen med lovgivningen i de enkelte land. I de nordiske landene er lovgivningen svært viktig for de institusjonelle språktiltakene. Dersom det ikke finnes lovhjemmel for å gi undervisning på samisk, slik tilfellet er utenfor det samiske hjemområdet i Finland, blir vanligvis ikke slik undervisning gitt. Uten en samisk språklov vil heller ikke befolkningen ha krav på offentlige tjenester på samisk.

Men selv der en samisk språklov var trådd i kraft, var den sjelden implementert i det kommunale eller i andre offentlige system. Jeg begynte dermed å lete etter eksempler på hvordan f.eks. kommunene behandlet sin samiskspråklige befolkning. Det ble mange avisartikler om gamle, enspråklige samer, som ikke fikk tilgang til offentlige tjenester på sitt morsmål, og om unger som ikke fikk barnehage tilbud eller undervisning på samisk.

I noen tilfeller var situasjonen slik fordi folk ikke hadde rett til offentlige tjenester på samisk etter loven, men også fordi de lokale myndighetene ikke fulgte opp statens politikk. Blant de mange problem som dukket opp, var at de samiskspråklige opplevde at deres mulighet til å bruke samisk var sterkt begrenset. Ikke bare de offentlige domenene, men også inngruppedomenet var truet som samiskspråklige arena fordi mange av de involverte der ikke behersket samisk.

En slik journalistisk metode avdekket forhold som gir en god pekepinn på språksituasjonen, men som vitenskapelig metode er ikke dette godt nok. Vitenskapen krever mer teori og systematikk. Jeg nevner likevel de journalistiske metodene for å vise at jeg som journalist etter hvert hadde vært i kontakt med mange av de kriteriene vitenskapen må bygge på ved vurderingen av situasjonen for et minoritetsspråk.

Teoriproblemer

I 2004 startet jeg med mitt hovedfagsarbeid i samisk språk, og støtte raskt på en del problemer med teorien. Noen av dem kan kort skisseres slik:

1. Samisk er et minoritetsspråk i alle fire land, men samtidig har den samiske befolkningen som urfolk en høyere status enn andre minoriteter. Det var dermed ikke klart at generell teori om minoritetsspråk var direkte overførbar til samiske språk.

2. Hvem som skal regnes som samiskspråklig, er heller ikke en selvsagt sak. De aller fleste samiskspråklige er to- eller flerspråklige, og dermed er teori om to- og flerspråklighet aktuell når man skal bestemme kriteriene for en definisjon av hvem som er samiskspråklig.
3. Forskere som har utviklet teori om forholdet mellom minoritetsspråk og majoritetsspråk, og som har definert kriterier for å vurdere et minoritetsspråks etnolingvistiske vitalitet eller livskraft, trekker alle inn overføringa av språket til ungene som et helt essensielt kriterium for å kunne si at språket vil overleve. Jeg opplever likevel dette punktet i teorien som mangelfullt, og ikke godt nok utviklet til å gi noen klar beskrivelse av den eksakte situasjonen for samiske språk. Jeg skal i fortsettelsen problematisere dette.

Hyltenstam et al.

Hyltenstam, Stroud og Svonni 1999 har fornyet Hyltenstam og Strouds vurdering av den samiske språksituasjonen i Sverige fra 1990. De deler faktorene som påvirker språksituasjonen, inn i faktorer på samfunnsnivå, gruppenivå og individnivå.

På samfunns- og gruppenivå er deres framstilling svært detaljert; på samfunnsnivå tar de for seg bl.a. statens ideologi, lovgivning, implementering, økonomi og utdanning, og på gruppenivå demografiske faktorer som befolkningens størrelse, kjerneområde og aldersfordeling, språkforhold, f.eks. om språket er offisielt, om det snakkes i flere land, dialekt- eller språksplitting, standardisering, språkbeherskelse og flerspråklighet.

På individnivå bruker forskertrioen to faktorer,

1. De samiskspråkliges språkvalg. Når velger de å bruke samisk i en situasjon der de kan velge?
2. I hvor stor grad velger de samiskspråklige å bruke samisk til sine egne barn?

Noen nærmere vurdering av i hvor stor grad samiskspråklige må velge å bruke samisk til sine egne barn mangler, men forskertrioen sier at at det

er bra om mange gjør det, og dårlig for den etnolingvistiske vitaliteten dersom få gjør det.

Fishman

Jushua A. Fishman har lagd en richterskala over trusselbildet for et språk - GIDS (Graded Intergenerational Disruption Scale).² Denne skalaen er godt kjent, svært mye sitert og jeg nevner den bare kort.

Samarbeid mellom samfunnet og språkbrukerne

1. Språket brukes i alle sammenhenger, også innen høyere utdanning, media og administrasjon på nasjonalt plan
2. Språket brukes av lokale myndigheter og i media
3. Språket brukes på arbeidsplasser selv om utenforstående er til stede
4. Språket brukes i (lavere) obligatorisk undervisning

Forhold på individnivå

5. Lese- og skrivekunnskaper i språket forekommer
6. Språket overføres til barn via intergenerasjonell overføring
7. Språket brukes som morsmål, men av personer som er over fertil alder
8. Språket brukes bare av enkelte eldre talere

På trinn seks på skalaen foregår den intergenerasjonelle overføringa av samisk, og Fishman regner dette som det viktigste trinnet. For et språk *kan* overleve selv om det ikke når høyere trinn og blir brukt som undervisningsspråk i skolen, i offentlig forvaltning og media. Men for å sikre språket må høyere trinn nås. En svakhet ved Fishmans modell er at han ikke sier noe om hvor stor del av et folk som må overføre språket til sine barn, og heller ikke noe om hvor stor gruppa må være for at språket skal være trygt.

Fire av de samiske språkene er på trinn syv eller åtte på Fishmans skala: Tersamisk, akkilasamisk, umesamisk og pitesamisk. Disse språke-

---

² FISHMAN 1991.

ne snakkes i beste fall av personer over fertil alder. Seks av de ti samiske språkene er minst på trinn 6; de overføres til ungene via intergenerasjonell overføring: nordsamisk, lulesamisk, sørsamisk, skoltesamisk, enaresamisk og kildinsamisk.

Ettersom det undervises på nordsamisk, lulesamisk, skoltesamisk og enaresamisk i grunnskolen, så skulle disse språkene være på trinn 4. Alle språkene blir brukt i media, iallefall i radio, og dermed skulle de oppfylle deler av trinn to. Formelt skal også nord-, lule-, skolte- og enaresamisk brukes i lokal administrasjon, noe som er det andre kravet på trinn 2. Dette skjer i forvaltningsområdet for samisk språk for nordsamisk både i Norge, Sverige og Finland, for lulesamisk i Sverige og for enare- og skoltesamisk i Finland.

Bortsett fra nordsamisk er imidlertid bruken i media svært begrenset, den reelle bruken av andre samiske språk i offentlig administrasjon nærmest fraværende, og den reelle intergenerasjonelle språkoverføringen svært liten, slik at språkopplæringen skjer først og fremst i barnehager og skoler, spesielt når det gjelder sørsamisk, skoltesamisk og enaresamisk. Dette fanges ikke godt nok opp av Fishmans teori.

Fishman tar heller ikke hensyn til de geografiske forskjellene. Dersom språket overføres i noen hjem ett eller flere steder, så er språket på nivå seks. Dette passer ikke som en beskrivelse av den samiske språksituasjon der variasjonen fra bygd til bygd kan være svært stor. For eksempel er det vanskelig å bruke Fishmans teori på det nordsamiske eller skoltesamiske området som en helhet. I noen tilfeller overføres samisk til barn i hjemmene i ei bygd, mens de yngste samisksspråklige i nabobygda er eldre mennesker.

Dersom en bruker Fishman åtte trinn for å vurdere skoltesamisk, vil en komme fram til at språket befinner seg på trinn 2. Men det skjuler at den intergenerasjonelle overføringen av språket stoppet for ca. 80 år siden i Norge, for ca. 50–60 år siden i Russland, og at overføringen i Finland har vært begrenset de siste 30–40 år. I dag har skoltesamene i Finland vendt språkskiftet til en viss grad, og en del av skoltesamene lærer barna samisk. Andelen som gjør det, er liten, langt mindre enn 50 prosent, og det hele er så å si begrenset til ei bygd, nemlig Sevettijärvi i Nord-Finland.

Også nordsamisk overføres i svært forskjellig grad til barn i det samiske bosetningsområdet. På kysten av Finnmark og i Nord-Troms foregår det nesten ikke noen intergenerasjonell overføring. I Karasjok og Kautokeino er de fleste samiske unger, og også andre unger, samiskspråklige. I Utsjok kommune i Finland overføres språket til ca 60 prosent av de samiske ungene. Dersom det skal være fruktbart å bruke Fishmans skala, så må man dele det nordsamiske området i flere underområdet og bedømme situasjon på kommune- og bygdenivå.

Selv da mangler et viktig moment, nemlig opplysninger om andelen av *samiske* barn som behersker språket. For språkets stilling og ikke minst de kommende generasjoners mulighet til å bruke det, er dette svært viktig. Dermed er det også viktig som et mål på etnolingvistisk vitalitet.

Heller ikke Fishmans begrep *intergenerasjonell* overføring dekker fullt ut den språksituasjonen som eksisterer i de samiske områdene. Intergenerasjonell overføring innebærer per definisjon at en foreldregenerasjon lærer sine egne barn samisk. Det er ikke det som skjer for enaresamisk. De fleste enaresamiskspråklige barn i dag har ikke foreldre som snakker samisk, mange av dem har heller ikke samiskspråklige besteforeldre. De har lært samisk via språkreimethoden i førskolealder og fortsetter med enaresamisk som undervisningsspråk i skolen. Dette er tilfelle også for en del nordsamiskspråklige unger, men de har oftere et språkmiljø rundt seg av andre barn med samisk som morsmål eller som ett av flere morsmål.

UNESCO

Noen av manglene ved Fishmans teori kan rettes opp ved å bruke dokumentet *Language Vitality and Endangerment* utarbeidet av UNESCOs Ad hoc Group on Endangered Languages i 2003.³ De har gjort et forsøk på å klassifisere trusselbildet mot et språk bl.a. ut fra aldersfordelingen i gruppa av språkbrukere.

De samiske språkene befinner seg på alle nivåene med unntak av nivå fem. Men til og med nordsamisk, som regnes som det tryggeste samiske språket, vil befinne seg på alt fra nivå 0 til 4 alt ettersom hvor i det nordsamiske området man befinner seg. I svært mange lokalsamfunn vil språk-

³ UNESCO 2003.

Grad av trussel	Grad	Språksamfunn
Trygg	5	Alle aldersgrupper bruker språket (i alle domener), fra og med barna
Usikker	4	Noen barn snakker språket i alle domener. Alle barn snakker språket i noen domener.
Klart truet	3	Språket snakkes først og fremst av voksne fra foreldrealderen og oppover
Svært truet	2	Språket snakkes først og fremst av eldre fra besteforeldrealder og oppover
Totalt truet	1	Språket snakkes av noen eldre mennesker i oldeforeldrealder
Forsvunnet	0	Ingen snakker språket lenger

Kilde: UNESCO 2003: 8. Egen oversettelse.

ket befinne seg mellom nivå 3 og 4, og det er derfor vanskelig å være enig i en definisjon som sier at språket er klart truet når flertallet av samiske barn ikke snakker det. Nordsamisk i hele det samiske bosetningsområdet er ifølge dette svært truet. En slik definisjon gjør det således irrelevant at i overkant av 2000 barn og unge snakker nordsamisk.

Dette skulle tilsi at vi trenger en nærmere gradering av trusselbildet på UNESCOs nivå 3 og 4, og vi trenger en indikasjon på om språksituasjonen blir bedre eller dårligere over tid. Hyltenstam et al innførte en slik indikasjon i 1999 da de reviderte sitt arbeid fra 1990. Nå markerer de med pluss eller minus om faktorene har vist noen forandring de siste ti årene. Et minus viser at den aktuelle faktoren har forandret seg til det verre. Et pluss viser at forandringen for denne faktoren har vært til det bedre. Dette er en markering jeg synes vi skal holde fast ved.

Avslutning

Jeg vil som en oppsummering holde fast ved det jeg begynte med som journalist. Den viktigste indikatoren for et språks etnolingvistiske vitalitet er antallet unger som snakker språket. Men hverken i en språkskiftesituasjon eller ved ei vending av språkskiftet vil dagens teori gi et tilstrekkelig grunnlag for å avgjøre språktilstanden, eller den eksakte si-

tuasjonen språket er i. Tilstanden må beskrives på lokalnivå, også når situasjonen for f.eks. nordsamisk i hele Sameland er undersøkelsesobjektet. I tillegg må man få fram en finere gradering av i hvor stor grad den intergenerasjonelle språkoverføringen skjer, og bl.a. undersøke den demografiske utviklingen slik at en kan avgjøre om situasjonen utvikler seg til det bedre eller om man er vitne til en forverring.

Litteratur

- DORIAN, Nancy C.: »Defining the speech community to include its working margins«. I: ROMAINE, Suzanne (Utg.): *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. London: Hodder Arnold, 1989. 25–33.
- FISHMAN, Joshua A.: *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundation of Assistance to Threatened Languages*. (= Multilingual Matters; 76). Clevedon: Multilingual Matters, 1991.
- HYLTENSTAM, Kenneth og Christopher STROUD: *Språkbyte och språkbevarande*. Lund: Studentlitteratur, 1991.
- HYLTENSTAM, Kenneth, Christopher STROUD og Mikael SVONNI: »Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi«. I: HYLSTENSTAM, Kenneth (Utg.): *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråkperspektiv*. Lund: Studentlitteratur, 1999. 41–97.
- RASMUSSEN, Torkel: *Gilladili čállosat*. Kárášjohka: Min Áigi, 1998–2000.
- RASMUSSEN, Torkel. »Jávohuvvá ja ealáska. Davvisámegielaigiid demografija ja buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi Norggas ja Suomas«. Hovedfagsoppgave. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvlla, 2005.
- UNESCO. *Language Vitality and Endangerment, Report by the UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages*. 2003. URL: http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=9105&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.